

The Paradoxical Construction of Peace: A Grounded Theory Study of Utopian, Heterotopian, and Dystopian Forms of Peace

Sakineh Heydarpourmarand¹ , Mohammad Abbaszadeh² ,

Mohammad Bagher Alizadeh Aghdam³

1- Department of Social Sciences, Faculty of Law and Social Sciences, University of Tabriz, Tabriz. Email: s.heydarpour@gmail.com

2- Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Law and Social Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

3- Professor, Department of Social Sciences, Faculty of Law and Social Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran.

Date received: 2026/02/20

Date revised: 2026/04/21

Date accepted: 2026/06/03

Doi: 10.22034/ipsan.2026.599933.1030

Dor: 20.1001.1.31160719.1405.2.1.3.3

Extended Abstract

Introduction

Peace is widely regarded as a desirable condition of social life, yet its meaning and the conditions through which it can be achieved have never been settled. Although peace has traditionally been understood in opposition to war, contemporary approaches have increasingly moved beyond the mere absence of armed conflict and have linked peace to justice, equality, dialogue, recognition, coexistence, and the quality of social relations. This conceptual expansion raises an important sociological question: how do social actors construct and experience peace in their everyday lives? From a sociological perspective, peace cannot be treated solely as a normative ideal or a political condition. Like other social realities, its meaning is produced and reproduced through interaction, language, interpretation, and lived experience. Different social actors may therefore attach different, and sometimes contradictory, meanings to what counts as peace. Peace may be associated with mutual understanding, dialogue, tolerance, empathy, and care, but it may also be understood as compromise, accommodation, the management of conflict, the absence of violence, compliance under pressure, or even the pursuit of particular interests. Consequently, the presence of what is called “peace” does not necessarily imply the same quality or social meaning. Despite the growing development of peace studies, peace has received comparatively less attention as an autonomous sociological phenomenon than as a subject of political science and international relations. In Iran, much of the existing scholarship has focused on normative, educational, cultural, political, or institutional dimensions of peace. Less attention has been paid to how social actors themselves interpret and construct the meaning of peace through their experiences and everyday

interactions. The present study addresses this gap by examining peace as a socially constructed reality rather than as a fixed or universally defined condition. It asks: How do graduate students construct the meaning of peace in their experiences, and what patterns of meaning emerge from these constructions? The study seeks to identify the different configurations through which peace is understood and to explain the relationship among them.

Methodology

This study employed an exploratory qualitative design within a social constructionist orientation. Grounded theory was selected as the methodological strategy because the diverse meanings associated with peace could not be adequately accounted for through a single predetermined theoretical framework. The research was conducted among graduate students at the University of Tabriz during the 2022–2023 academic year. Participants were selected through purposive and theoretical sampling, with maximum variation used to capture diversity in participants' social and cultural backgrounds. Data were collected through 43 in-depth semi-structured interviews. Although indications of theoretical saturation emerged by the 39th interview, four additional interviews were conducted to ensure greater confidence in the adequacy and stability of the emerging categories. Data analysis followed the coding procedures associated with Strauss and Corbin and involved constant comparison throughout the analytical process. The analysis moved from empirical statements to concepts, subcategories, main categories, and ultimately a central category that integrated the relationships among the emerging dimensions of peace. The existing literature was primarily used to enhance theoretical sensitivity and, at the discussion stage, to compare and interpret the findings rather than to impose predetermined categories on the data. The credibility of the analysis was pursued through consistency among the research design, conceptual orientation, research questions, data collection, coding procedures, data management, and interpretation.

Results and Discussion

The analysis generated three major configurations of peace—utopian, heterotopian, and dystopian peace—which were integrated into the central category of the paradoxical construction of peace. These configurations should not be understood as successive stages or mutually exclusive types. Rather, they represent interconnected and potentially overlapping dimensions of a dynamic social process. The term “paradoxical” refers not to a logical contradiction, but to the coexistence and tension of different, and sometimes contradictory, meanings of peace within social experience.

The first configuration, utopian peace, emerged as peace understood as an ethical-civic virtue and a normative horizon for social relations. Participants associated this configuration with mutual understanding, dialogue, reciprocal benefit, non-instrumental communication, equality in interaction, tolerance, empathy, compassion, and care. Two principal dimensions were identified. The first was communicative peace, in which peace is produced through understanding, dialogue, and forms of communication that recognize others as equal participants in social relations. The second was care-based or maternal peace, which emphasizes protection, attention to others, compassion, and responsibility for sustaining life. In this sense, utopian peace is not merely an abstract ideal; it is expressed through concrete ethical patterns of interaction. The second configuration,

heterotopian peace, conceptualizes peace as something “of another kind”: neither a fixed ideal nor simply the absence of conflict. The notion of heterotopia was employed here as an analytical metaphor rather than as a claim of full equivalence with Foucault’s concept. This configuration consisted of agonistic peace and fluid peace. Agonistic peace recognizes conflict and difference as enduring features of social life. Peace therefore does not require the elimination of disagreement but may involve transforming hostile relations into forms of interaction, legitimate competition, compromise, and peaceful coexistence. Within this dimension, compromise-based peace refers to negotiated accommodation and mutual concessions, while tolerant peace refers to coexistence with difference without necessarily eliminating disagreement. Fluid peace, by contrast, emphasizes the contextual and relational character of peace. Its meaning changes according to circumstances and relationships and includes reflective, situation-based, and relation-based dimensions. Peace, from this perspective, is neither fixed nor universally transferable from one context to another. The third configuration, dystopian peace, reveals how the meaning of peace can be emptied, inverted, or separated from its emancipatory and ethical connotations. Here, peace may coexist with continuing conflict, unequal power relations, domination, or concealed forms of violence. Three dimensions were identified. Negative peace defines peace primarily through the absence or cessation of war, violence, or disorder. Forced or imposed peace refers to agreements or settlements produced under coercion, unequal power, necessity, or limited freedom of choice. Such arrangements may reduce immediate harm or the costs of conflict while lacking genuinely voluntary agreement. Instrumental peace treats peace as a means of pursuing interests, preserving positions, or reducing the costs associated with conflict. It includes both apparent or performative peace, in which the language or appearance of peace may conceal continuing rivalry, and interest-based peace, in which peace is pursued through strategic calculations of costs and benefits.

3

Taken together, the findings demonstrate that peace is not constructed around a single, stable meaning. Its meaning emerges through a continuing tension between normative aspiration, situated negotiation, social relationships, and relations of power. A condition may be interpreted as peaceful from one perspective while being experienced as coercive, superficial, or instrumental from another. The significance of the central category therefore lies not simply in identifying three different forms of peace, but in explaining their coexistence and interaction within a single social process. Peace may simultaneously contain ethical aspirations, negotiated accommodation, and the possibility of distortion or domination.

Conclusion

The findings recast peace as a dynamic and multi-layered social reality rather than as a singular and universally defined condition. The three configurations identified in the study illuminate different ways in which peace acquires meaning in social experience. Utopian peace emphasizes the ethical and civic dimensions of peace through understanding, dialogue, tolerance, empathy, compassion, and care. Heterotopian peace draws attention to the negotiated, relational, and context-dependent character of peace, in which disagreement and difference may persist without necessarily producing destructive relations. Dystopian peace, in contrast, demonstrates how peace can be reduced to the absence of overt conflict, imposed through unequal relations, or employed instrumentally

while underlying tensions and inequalities remain. The central contribution of the study is therefore the concept of the paradoxical construction of peace, which connects these seemingly divergent meanings rather than treating them as isolated categories. Peace is constructed and reconstructed through everyday social relations and may acquire different meanings according to context, interaction, and power. Accordingly, the mere presence of peace in discourse or social practice does not necessarily indicate the same social quality or meaning. The distinction between the presence of peace and the quality of peace becomes particularly important when peace is maintained through coercion, strategic calculation, or the concealment of continuing conflict. The findings also suggest that the sociological study of peace should move beyond approaches that treat peace exclusively as an international condition, a political settlement, or an abstract normative ideal. Attention to everyday experiences makes it possible to examine how peace is produced, negotiated, sustained, reinterpreted, or distorted within social relations. In this respect, the utopian and heterotopian configurations identified in the study provide greater analytical space for understanding peace as an ongoing social, contextual, and ethical process, while the dystopian configuration draws attention to the possibility that the language and appearance of peace may coexist with domination or unresolved conflict. Thus, a sociological approach to peace requires not only asking whether peace exists, but also examining the meanings through which it is constructed and the social processes through which those meanings are maintained or transformed.

Keywords

Peace, Social Construction, Utopian Peace, Heterotopian Peace, Dystopian Peace, The Paradoxical Construction of Peace.

بر ساخت پارادوکسیکال صلح؛ مطالعه‌ای داده‌بنیاد درباره صورت‌های

اتوپایی، هتروتوپایی و دیستوپایی صلح

سکینه حیدرپور مرند^۱ ID، محمد عباس زاده^۲ ID، محمدباقر علیزاده اقدم^۳ ID

۱- دانش‌آموخته دکتری، گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران. ایمیل: s.heydarpour@gmail.com

۲- استاد، گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

۳- استاد، گروه علوم اجتماعی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۳/۱۳

تاریخ اصلاح: ۱۴۰۵/۰۲/۰۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۲/۰۱

Doi:10.22034/ipsan.2026.599933.1030

Dor:20.1001.1.31160719.1405.2.1.3.3

چکیده

اگرچه جامعه‌شناسی امکان فهم و توضیح جهان اجتماعی را فراهم می‌کند، اما مطالعه صلح در این رشته کمتر مورد توجه قرار گرفته و معنای آن همچنان نیازمند مفهوم‌پردازی جامعه‌شناختی است. پژوهش حاضر با هدف واکاوی چگونگی بر ساخت معنای صلح در تجربه اجتماعی کشگران و صورت‌بندی ابعاد متفاوت آن انجام شده است. پژوهش با رویکرد بر ساخت گرایانه و با استفاده از روش نظریه داده‌بنیاد انجام گرفت. داده‌ها از طریق مصاحبه‌های عمیق و نیمه ساختار یافته با ۴۳ نفر از دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه تبریز در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۲ گردآوری و با روش کدگذاری و مقایسه مستمر تحلیل شد. نمونه‌گیری به صورت هدفمند و نظری و با راهبرد حداکثر تنوع انجام گرفت. تحلیل داده‌ها به شکل‌گیری سه صورت اصلی از بر ساخت معنای صلح انجامید که در سطح انتزاع بالاتر، در قالب صلح اتوپایی، صلح هتروتوپایی و صلح دیستوپایی صورت‌بندی شدند. صلح اتوپایی در قالب فضیلت اخلاقی-مدنی و بر پایه مفاهیمی همچون تفاهم، پذیرش تفاوت، همدلی، شفقت و التفات به دیگری بر ساخته می‌شود؛ صلح هتروتوپایی صورتی اگونیستی، موقعیت‌مند، سیال و چند لایه از صلح است که در فضای میان آرمان و واقعیت شکل می‌گیرد؛ و صلح دیستوپایی به صلح وارونه‌ای اشاره دارد که می‌تواند با فقدان جنگ، اجبار، نابرابری، وانمودگی یا منفعت‌محوری همراه باشد. در نهایت، «بر ساخت پارادوکسیکال صلح» به عنوان مقوله مرکزی پژوهش نشان می‌دهد که صلح در تعامل میان آرمان، زمینه اجتماعی و روابط قدرت، معانی متفاوت و گاه متعارض می‌یابد.

واژگان کلیدی: صلح، بر ساخت اجتماعی، صلح اتوپایی، صلح هتروتوپایی، صلح دیستوپایی، بر ساخت پارادوکسیکال صلح.

مقدمه

صلح همواره هدف بسیاری از ادیان، شاعران، عارفان، فیلسوفان، نویسندگان و مردم عادی بوده است؛ با این حال، نه تعریف مورد توافقی از صلح وجود دارد و نه اجماعی درباره چگونگی دستیابی به آن، حتی توافق قطعی درباره مطلوب بودن صلح نیز در همه شرایط وجود ندارد (دانش، ۲۰۱۱: ۶۴). گالتونگ (۲۰۰۳) صلح را مفهومی می‌داند که تصوراتی از هماهنگی و سعادت را در معنایی روان‌شناسانه، سیاسی و اجتماعی پیش می‌کشد که می‌تواند با واقعیت ناهمگون و پر آشوب جهان موجود در تعارض باشد. از این رو، صلح از یک سو مفهومی مطلوب و مرتبط با آرمان‌هایی چون عدالت، برابری، آزادی و بهبود زندگی جمعی است و از سوی دیگر، می‌تواند مفهومی دست‌نیافتنی، ناکافی یا حتی ایدئولوژیک و ابزاری در گفتمان سیاسی تلقی شود. در این میان، ایده ویتگنشتاین^۱ درباره شکل‌گیری معنای مفاهیم در «کاربرد اجتماعی‌شان» می‌تواند در فهم صلح نیز راهگشا باشد، چرا که معنای صلح را نمی‌توان مستقل از زمینه‌های اجتماعی کاربرد و تجربه آن درک کرد (فاضلی، ۱۴۰۳: ۱۰-۱۲).

در تفکر سنتی، صلح نقطه مقابل جنگ است اما در تفکر معاصر، صلح صرفاً نقطه مقابل جنگ و به معنای نبود آن نیست بلکه آنتی‌تز خشونت آشکار و پنهان است که معنای آن را ورای معنای بین‌المللی آن در روابط بین‌انسان‌ها جستجو می‌کند (موسوی‌فر، ۱۳۹۷: ۷۸). در چارچوب مطالعات چند دهه اخیر نیز، ادبیات صلح از نگاه دیالکتیک گونه جنگ یا صلح با درک و فهم این واقعیت که درگیری‌های جهان امروز عمدتاً از جنس «درگیری میان مردمان» است تا دولت‌ها، فراتر رفته است (مقصودی، ۱۴۰۱: ۶۵). از این منظر، صلح مفهومی جهانی و مرتبط با زندگی روزمره افراد است و تنها به کشورها و دولت‌ها محدود نمی‌شود، بلکه به نحوه رابطه افراد با یکدیگر و حتی ارتباط آنان با کره خاکی مربوط است (روکه-هرناندز^۲، ۲۰۲۲: ۱). به همین دلیل، صلح در تعاملات و روابط روزمره افراد، از روابط خانوادگی و کاری تا نحوه مواجهه با دیگران، حضور دارد و تحقق آن در سطح جامعه به تجربه صلح در میان شهروندان وابسته است (کارلی^۳، ۲۰۱۶: ۸۱). بنابراین، صلح همانند خشونت در زندگی روزمره رخ می‌دهد و افراد آن را می‌شناسند، تجربه می‌کنند و در کنش‌های روزمره خود به آن عمل می‌کنند (کارر و فرین^۴، ۲۰۲۱: ۴). بر این اساس، صلح را می‌توان پدیده‌ای دانست که در متن کنش‌های اجتماعی ساخته و بازتولید می‌شود؛ در نتیجه، مسئله صرفاً

1 - Wittgenstein

2 - Roque-Hernández

3 - Carley

4 - Carrer & Frain

ارائه تعریفی از صلح نیست، بلکه فهم چگونگی معنا یافتن و بر ساخت آن در بستر تجربه‌های اجتماعی کنشگران است. این مسئله در جوامع پیچیده و متکثر، با توجه به تفاوت ارزش‌ها و باورهای افراد، اهمیت بیشتری می‌یابد. با این حال، اگرچه صلح در علوم سیاسی و روابط بین‌الملل به طور گسترده مطالعه شده، در جامعه‌شناسی کمتر به عنوان موضوعی مستقل مورد توجه قرار گرفته است. تریمیکلینیوتیس^۱ (۲۰۱۶) تأکید می‌کند که مفهومی همچون صلح در جریان اصلی جامعه‌شناسی موضوع محوری نبوده است. بروئر^۲ (۲۰۱۳) نیز با اشاره به پیوند تاریخی جامعه‌شناسی با مطالعه نظم، خاطرنشان می‌کند که این رشته به جای صلح، توجه قابل توجهی به جنگ و خشونت داشته است. از این رو، کمتر به این پرسش پرداخته شده که صلح چگونه در بستر روابط اجتماعی و زندگی روزمره افراد فهم و بر ساخته می‌شود. در ایران نیز، با وجود گسترش مطالعات صلح، بخش مهمی از پژوهش‌ها در قالب مباحث هنجاری، سیاسی و نظری انجام شده و شناخت جامعه‌شناختی معنای صلح در تجربه زیسته کنشگران کمتر مورد توجه قرار گرفته است. از این رو، فهم صلح مستلزم توجه به معنایی است که افراد در بستر تعاملات اجتماعی خود به آن نسبت می‌دهند.

در این راستا، بر ساخت گرای اجتماعی چارچوب معرفت‌شناختی برای مطالعه صلح فراهم می‌کند، زیرا معنا را محصول تعاملات اجتماعی و تجربه‌های زیسته کنشگران می‌داند، نه امری ثابت و از پیش موجود. در پارادایم بر ساخت گرایی، معنای پدیده از طریق درک مشارکت کنندگان و تجربه‌های شخصی و تعاملات اجتماعی آنان مورد توجه قرار می‌گیرد (کرسول و کلارک، ۱۳۹۴: ۲۵). بنابراین، صلح مفهومی ثابت و از پیش تعیین شده نیست، بلکه در تعاملات اجتماعی و زمینه‌های فرهنگی شکل می‌گیرد و می‌تواند معانی متکثر و حتی متعارض پیدا کند. در جامعه ایران نیز تنوع فرهنگی، قومی و ارزشی، مطالعه این تفاوت‌های معنایی را به مسئله‌ای جامعه‌شناختی تبدیل می‌کند. در این میان، دانشجویان به دلیل حضور در محیط دانشگاهی به عنوان فضایی متنوع از نظر اجتماعی و فرهنگی و برخورداری از سرمایه فرهنگی، می‌توانند میدان مناسبی برای مطالعه بر ساخت معنای صلح باشند. از این منظر، اهمیت پژوهش حاضر نه تنها در پرداختن به بخشی از خلأ مطالعات جامعه‌شناختی صلح، بلکه در ارائه فهمی بومی از معنای صلح در زندگی روزمره و کمک به توسعه دانش جامعه‌شناسی صلح است. یافته‌های پژوهش همچنین می‌تواند برای سیاست‌گذاری‌های آموزشی و فرهنگی در زمینه تقویت مدارا، گفتگو و همزیستی مسالمت‌آمیز سودمند

1 - Trimikliniotis

2 - Brewer, J. D

باشد. بر این اساس، پرسش محوری پژوهش حاضر آن است که دانشجویان در بستر تجربه‌های روزمره خود، صلح را چگونه برساخت می‌کنند و چه الگوهای معنایی از این برساخت قابل استخراج است؟

ادبیات نظری و تجربی پژوهش

از منظر جامعه‌شناختی، نخستین تأملات درباره صلح را می‌توان در امتداد دو سنت نظری نظم و تضاد دنبال کرد. در رویکردهای کلاسیک، کارکردگرایان به دنبال تبیین عواملی بودند که نظم اجتماعی را حفظ می‌کنند؛ از جمله ارزش‌های مشترک، انسجام و همبستگی اجتماعی و پذیرش روابط سلسله‌مراتبی. در حالی که «نظریه پردازان تضاد» (مارکسیست‌ها، وبری‌ها، پیروان زیمل و دیگران) به دنبال درک ماهیت «تضاد» برآمده از روابط ظالمانه، استثمارگرانه و نابرابر و قطب‌بندی‌های متضاد منافع، ایدئولوژی‌ها، اولویت‌ها و شیوه‌های زندگی بودند (تریمیکلینیوتیس، ۲۰۱۶: ۱۰۱؛ هاینکن^۱، ۲۰۱۵: ۵؛ سیدیک و ستیا^۲، ۲۰۲۴: ۱۳؛ موسوی، ۱۴۰۱: ۶۶-۶۲). در رویکردهای معاصر، این تلقی‌های کلاسیک گسترش یافته و صلح در پیوند با قدرت، تفاوت، هویت، زبان و روابط اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است. نظریه فمینیستی با نقد نگاه مردمحور به صلح، نشان داد که ساختارهای قدرت جنسیتی و خشونت مردسالارانه در بازتولید خشونت نقش دارند و صلح مستلزم توجه به عدالت جنسیتی و رفع مناسبات سلطه است. نظریه انتقادی نیز با تأکید بر نقش ساختارهای اقتصادی و اجتماعی، صلح را در پیوند با تحول مناسبات نابرابر قدرت و کاهش خشونت ساختاری قرار می‌دهد (مولر، ۲۰۰۵: ۷-۶؛ سیدیک و ستیا، ۲۰۲۴: ۱۴). در این بین، هابرماس با انتقال مسئله صلح به حوزه ارتباط و بیناذهنیت، بر کنش ارتباطی، گفتگوی عقلانی و همبستگی اجتماعی در کاهش تعارض‌ها تأکید می‌کند و وضعیت آرمانی گفتار را زمینه‌ای برای دستیابی به توافق عقلانی میان کنشگران می‌داند (هابرماس، ۱۹۸۴: ۱۰۰؛ قزل‌سغلی، ۱۳۹۶: ۹۵). رویکردهای پسا ساختارگرایانه نیز با تأکید بر نقش قدرت، دانش و گفتمان در ساخت معنا، صلح را نه وضعیتی ثابت و نهایی، بلکه فرایندی پویا، چندگانه و وابسته به زمینه‌های اجتماعی و تاریخی تلقی می‌کنند (فوکو، ۲۰۱۹: دریدا، ۱۹۸۸: بهر^۳، ۲۰۱۴). در این رویکرد پذیرش «دیگری» و به رسمیت شناختن تفاوت نیز در امکان همزیستی صلح‌آمیز اهمیت می‌یابد؛ چنان‌که در اندیشه لویناس، دریدا و باختین، رابطه با دیگری شرط بنیادین برای اخلاق و همزیستی تلقی شده است (محسنی، ۱۳۹۸؛ صافیان و کاویانی، ۱۳۹۳؛ رامین‌نیا و قبادی، ۱۳۹۲). در مقابل این ایستار،

1 - Heinecken, L

2 - Sidik, M. D. H. & Setia, P

3 - Behr, H

نظریه پردازانی همچون موف^۱ (۲۰۰۵) و مورفی^۲ (۲۰۱۰) با طرح یک رویکرد آگونیستی و رقابت آمیز، امکان همزیستی در شرایط تکثر و اختلاف را بدون حذف منازعه مطرح می کنند؛ رویکردی که در بحث صلح آگونیستی شینکو (۲۰۰۸) نیز مورد توجه قرار گرفته است (موف، ۲۰۰۵؛ استرومبوم و برامسن^۳، ۲۰۲۲؛ ۱۲۴۳-۱۲۴۰؛ مقصودی، ۱۴۰۰). همچنین، رویکردهای پست مدرن با نقد ایده صلح واحد و جهان شمول، بر کثرت صلح ها و وابستگی آن به زمینه های تاریخی، فرهنگی و اجتماعی تأکید می کنند؛ چنان که دیتريش (۱۹۹۷) از «صلح های متعدد»^۴ سخن می گوید و صلح را پدیده ای زمینه مند می داند.

در مجموع، پارادایم جامعه شناختی بینش های عمیقی در مورد تحول مفهوم صلح، از متفکران کلاسیک تا رویکردهای معاصر ارائه می کند. با این حال، هنوز نیاز به کاوش عمیق تر مفهوم صلح به صورت مستقل و منسجم در چارچوب جامعه شناسی صلح نیز وجود دارد؛ حوزه ای نوظهور که با بهره گیری از مفاهیم و ابزارهای جامعه شناسی به تحلیل صلح، خشونت، عدالت، فرهنگ صلح و فرایندهای اجتماعی مرتبط می پردازد. در این چارچوب، صلح صرفاً فقدان جنگ یا کاهش تعارض نیست، بلکه فرایندی اجتماعی و فرهنگی مرتبط با عدالت، گفتگو، شمول اجتماعی، کرامت انسانی و کاهش اشکال آشکار و پنهان خشونت است. از این منظر، اندیشه های گالتونگ نقش بنیادینی در جامعه شناختی شدن مفهوم صلح ایفا کرد، زیرا وی با تفکیک میان صلح منفی و صلح مثبت، صلح را از سطح توقف خشونت مستقیم فراتر برد و آن را به مبارزه با خشونت های ساختاری و فرهنگی پیوند داد (گالتونگ، ۱۹۶۹: ۱۶۸؛ ۱۹۹۰: ۲۹۳؛ رام تنینگ^۵، ۲۰۲۴: ۱۰۸-۱۰۹). در ادامه این مسیر، لدراچ^۶ با تأکید بر «تحول تعارض» به جای حل صرف آن، تمرکز را از تعارض به روابط اجتماعی منتقل کرد و نشان داد که صلح پایدار نیازمند بازسازی روابط میان کنشگران در سطوح فردی، اجتماعی و ساختاری است (دیتريش، ۲۰۱۴: ۴۹-۵۰). همچنین بولدینگ با برجسته ساختن نقش فرهنگ، جامعه مدنی، زنان و کودکان در فرایندهای صلح، مفهوم صلح را از انحصار دولت ها و نخبگان سیاسی خارج کرد و بر ظرفیت های روزمره و جمعی برای ساخت فرهنگ صلح تأکید نمود (وودهاوس و سانتیاگو، ۲۰۱۲: ۵-۶). در رویکردهای جدیدتر، جامعه شناسانی چون بروئر (۲۰۱۸)،

1 - Mouffe, C

2 - Murphy, C

3 - Strombom, L., & Bramsen, I

4 - A Call for Many Peaces

5 - Ramthing, N

6 - Lederach, J.P

مک‌گینتی (۲۰۱۴) و برامسن (۲۰۲۰)، صلح را در پیوند با زندگی روزمره، تعاملات خرد و فرایندهای اجتماعی بررسی کرده‌اند.

با این تفاسیر، فهم صلح به‌عنوان فرایندی اجتماعی مستلزم توجه به چگونگی شکل‌گیری و معنا یافتن آن در میان کنشگران اجتماعی است. از این منظر، برساخت‌گرایی اجتماعی چارچوب معرفت‌شناختی مناسبی برای مطالعه معنای صلح فراهم می‌کند. بر اساس دیدگاه برگرو و لاکمن^۱ (۱۹۶۶)، واقعیت اجتماعی محصول تعاملات انسانی، زبان، معنا و توافقات بین‌ذهنی است و پدیده‌های اجتماعی در فرایندهای تاریخی و فرهنگی ساخته و تثبیت می‌شوند. در پژوهش حاضر نیز برساخت‌گرایی اجتماعی به‌عنوان موضع پارادایمی و معرفت‌شناختی پژوهش، نقطه عزیمت برای مطالعه صلح است؛ از این رو، صلح نه واقعیتی ثابت، ذاتی و از پیش موجود، بلکه پدیده‌ای اجتماعی و معنایی در نظر گرفته می‌شود که در بستر تعاملات، تجربه‌های زیسته و زمینه‌های فرهنگی شکل می‌گیرد. در این چارچوب، صلح صرفاً یک وضعیت عینی ناشی از فقدان خشونت یا پایان تعارض نیست، بلکه نتیجه فرایندهایی است که طی آن افراد و گروه‌های اجتماعی، از طریق تجربه زیسته، کنش متقابل و نظام‌های معنایی خود، به تعریف و تفسیر آن می‌پردازند. همان‌گونه که والیس^۲ (۲۰۲۱) نیز با رویکردی برساخت‌گرایانه، صلح را محصول عامل انسانی و ساخت‌های بین‌ذهنی می‌داند که در زمینه‌های اجتماعی خاص شکل می‌گیرد. بر این اساس، تحلیل صلح باید از تمرکز صرف بر تعریف‌های رسمی فاصله گرفته و به برداشت‌ها، احساسات، تجربه‌های روزمره و شیوه‌های معناپردازی افراد توجه کند. در نتیجه، برساخت‌گرایی پژوهشگر را از جستجوی یک تعریف جهان‌شمول و ثابت از صلح به سوی مطالعه فرایندهای اجتماعی تولید معنا و تجربه صلح هدایت می‌کند. این رویکرد، مبنای معرفت‌شناختی پژوهش حاضر برای فهم چگونگی معنا یافتن صلح در تجربه کنشگران و استخراج الگوهای معنایی از داده‌های پژوهش است. از این رو، تفاوت در فهم صلح را می‌توان در پیوند با تفاوت زمینه‌های اجتماعی، فرهنگی و گفتمانی مطالعه کرد. این امر به‌ویژه در مطالعه تجربه‌های روزمره کنشگران اهمیت می‌یابد، زیرا معنای صلح در تعاملات اجتماعی شکل می‌گیرد و می‌تواند در زمینه‌های مختلف، صورت‌های متفاوتی پیدا کند.

بررسی ادبیات تجربی نیز می‌تواند در روشن ساختن فضای مفهومی صلح، ابعاد و مرزهای آن و نیز در تحلیل یافته‌ها و رفت و برگشت میان داده‌ها و ادبیات مفهومی پژوهش مؤثر باشد. از این رو در ادامه

1 - Berger & Luckmann

2 - Wallis, J

پژوهش‌های داخلی و خارجی مرتبط با صلح بررسی می‌شوند. ون ایترسون اسخولتن^۱ در پژوهش‌های جداگانه‌ای، مفهوم صلح از دیدگاه فعالان صلح جامعه مدنی لبنان (۲۰۱۴) و فعالان صلح دولتی و غیر دولتی غربی (۲۰۱۶) بررسی کرده است. یافته‌های وی از مفهوم «چند گونه‌ای»^۲ صلح حکایت دارد که به صورت‌هایی همچون از سلیم (صلح مدنی)، سلام (صلح سیاسی)، صلح رابطه‌ای و درونی، صلح به‌عنوان یک پدیده روان‌شناختی و اجتماعی را در بر می‌گیرد. دوتا^۳ و همکارانش (۲۰۱۶) نیز در مطالعه صلح روزمره، بر اهمیت جهت‌گیری ارزشی تأکید کرده و ارزش‌هایی چون عدالت اجتماعی، برابری، پذیرش^۴، تنوع، همدلی، شفقت^۵ و احترام را برجسته کردند. آنان صلح روزمره را در سطوح فردی و سیستمی صورتبندی کردند. کارتادیناتا و همکارانش^۶ (۲۰۱۶) نیز در مقایسه اجتماع مدرسه‌ای اندونزی و فنلاند، بر وجود ارزش‌های مشترکی همچون ارزش‌های اخلاقی و مذهبی، شفقت، احترام، صداقت، نظم و مسئولیت در نگرش به صلح تأکید کردند. شهی و همکارانش^۷ (۲۰۱۸) نشان دادند که همزیستی، احترام و پذیرش متقابل از عناصر مهم تعریف صلح هستند و در کنار آن، حقوق بشر، روابط بین‌المللی، تساهل مذهبی و دموکراسی با صلح مثبت و غیر نظامی‌سازی و حل منازعه با صلح منفی پیوند دارند. بیوینگتون^۸ (۲۰۲۰) نیز با مطالعه معنای صلح روزمره در زمینه مدرسه، سه مقوله صلح شخصی، رابطه‌ای و نهادی را استخراج کرد که در رابطه‌ای پویا و دیالکتیکی با یکدیگر قرار داشتند. پالموس^۹ و همکارانش (۲۰۲۲) نیز در پژوهشی روایتی، صلح را در مضامینی چون «فقدان خشونت و درگیری»، «وضعیت ذهنی» و «آرامش و امنیت» بازنمایی کردند. نسترووا و آندرسون (۲۰۲۴) نیز در مطالعه برداشت جوانان ۱۲ تا ۱۸ ساله اسکاتلندی از صلح نشان دادند که درک آنان از صلح فراتر از فقدان جنگ بوده و با مؤلفه‌هایی چون عدالت اجتماعی، رفاه، ارتباط انسان و محیط زیست و ایجاد جوامع صلح‌آمیز، یعنی مؤلفه‌های صلح مثبت گالتونگی، پیوند دارد.

1 - Van Iterson Scholten, G. M

2 - Hybridity

3 - Dutta. U

4 - Acceptance

5 - Compassion

6 - Kartadinata.s & et al.

7 - Shehi, R. Z & et al.

8 - Bevington. T.J

9 - Palmos, R. F

در ایران نیز بخش عمده مطالعات صلح در حوزه‌های روابط بین‌الملل، علوم سیاسی، علوم تربیتی و فقهی - حقوقی انجام شده و پژوهش‌های جامعه‌شناختی و کیفی با تمرکز مستقیم بر خود پدیده صلح محدود است. همچنین بخش قابل توجهی از مطالعات داخلی بر الزامات و زمینه‌های تحقق صلح، به‌ویژه آموزش و فرهنگ صلح، متمرکز بوده‌اند. در حوزه آموزش صلح، مرزوقی و همکاران (۱۳۹۶) بر ضرورت طراحی برنامه درسی آموزش صلح در آموزش عالی تأکید کردند. ولی خانی (۱۴۰۱) و سبزی‌کاریان و اطهری (۱۴۰۲) نیز با تحلیل گفتمان‌ها و کتاب‌های درسی، بر لزوم بازنگری سیاست‌ها و محتوای آموزشی در راستای تقویت آموزش صلح تأکید کردند. در حوزه فرهنگ صلح، امیدوار و همکاران (۱۳۹۷) رابطه معنادار فرهنگ صلح با کاهش خشونت خانگی را نشان دادند. محمدی (۱۳۹۸) خشونت ساختاری را منشأ پیامدهای گسترده اجتماعی معرفی کرد. صدوقی (۱۴۰۰) نقش دانشگاه در ترویج فرهنگ صلح را برجسته ساخت و عامری شهبابی و همکاران (۱۴۰۳) الگویی برای تبیین عوامل مؤثر بر فرهنگ صلح ارائه کردند. در این میان، دو پژوهش با رویکردی جامعه‌شناختی، به ابعاد اجتماعی صلح پرداخته‌اند. اولی گل‌باغ و مرشدی‌زاد (۱۴۰۳) که با بازخوانی اندیشه‌های گالتونگ، مؤلفه‌های صلح مثبت را تبیین کردند و دومی عباس‌زاده و همکاران (۱۴۰۴) نیز با تمرکز بر رابطه صلح و قدرت، نقش مناسبات قدرت در تجربه صلح و محدود شدن آن را مورد توجه قرار دادند.

مرور ادبیات پیشین نشان می‌دهد که اگرچه برخی پژوهش‌های خارجی به ابعاد مفهومی، چند لایه بودن و تنوع معنایی صلح در بسترهای اجتماعی و فرهنگی مختلف پرداخته‌اند، تمرکز مستقیم بر فرایند اجتماعی شکل‌گیری معنای صلح از منظر تجربه و تفسیر کنشگران همچنان محدود است. در ایران نیز مطالعات موجود عمدتاً بر آموزش صلح، فرهنگ صلح، الزامات نهادی و هنجاری یا ابعاد سیاسی و حقوقی آن متمرکز بوده‌اند و پژوهشی که به طور خاص معنای صلح را از منظر تجربه و تفسیر کنشگران اجتماعی و با رویکردی کیفی مورد واکاوی قرار دهد، یافت نشد. از این رو، پژوهش حاضر می‌کوشد با رویکردی جامعه‌شناختی، چیستی صلح و چگونگی برساخته شدن معنای آن را در بستر اجتماعی مورد بررسی قرار دهد. بنابراین، خلأ موجود نه صرفاً فقدان مطالعه درباره «صلح»، بلکه کمبود پژوهش‌هایی است که صلح را از منظر کنشگران اجتماعی و در بستر تجربه‌های روزمره آنان مطالعه کنند. پژوهش حاضر با رویکردی جامعه‌شناختی و داده‌بنیاد، در پی فهم چگونگی معنا یافتن صلح در تجربه کنشگران و استخراج الگوهای معنایی برآمده از داده‌ها است.

روش‌شناسی

با توجه به ماهیت اکتشافی پژوهش و فقدان چارچوب نظری واحدی که بتواند ابعاد متنوع معنای صلح را در تجربه اجتماعی کنشگران توضیح دهد، با اتخاذ رویکردی بر ساخت گرایانه از روش نظریه زمینه‌ای برای کشف و صورت‌بندی مقولات برآمده از داده‌ها استفاده شد. جمعیت هدف این پژوهش دانشجویان تکمیلی دانشگاه تبریز که در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۲ مشغول به تحصیل بودند، انتخاب گردید. همچنین در این پژوهش از دو نوع نمونه‌گیری هدفمند^۱ و نمونه‌گیری نظری^۲ به طور هم‌زمان استفاده گردید. راهبرد نمونه‌گیری با حداکثر تنوع در نظر گرفته شده و مصاحبه عمیق و نیمه ساختار یافته صورت پذیرفت. برای تعیین تعداد مصاحبه‌شوندگان نیز از منطق اشباع نظری در نمونه‌گیری نظری استفاده گردید که با ظهور نشانه‌های اشباع نظری در مصاحبه سی و نه، برای اطمینان، مصاحبه‌ها تا نفر چهل سوم ادامه یافت. فرایند تحلیل از داده‌های تجربی آغاز شد و بر اساس روش کدگذاری و مقایسه مداوم استرواس و کورین^۳ (۱۳۹۸) شکل‌گیری مفاهیم و خرده مقولات، مقولات اصلی و در نهایت مقوله مرکزی پژوهش صورت پذیرفت. پس از شکل‌گیری مقولات، یافته‌ها در مرحله بحث با ادبیات نظری و تجربی موجود مقایسه و تفسیر شدند. از این رو، میان «حساسیت نظری» حاصل از ادبیات موجود و «تولید مقولات از داده‌ها» تمایز گذاشته شد؛ به گونه‌ای که چارچوب نظری، افق مفهومی پژوهش را فراهم ساخت، اما تعیین مقولات نهایی بر عهده داده‌های تجربی بود. برای اعتباریابی و پایداری پژوهش نیز، با توجه به اینکه در پژوهش‌های کیفی، محققان از واژگان دقت‌مندی یا ریگور^۴ و قابلیت اعتماد^۵ که به کیفیت پژوهش‌های کیفی ارجاع دارند، استفاده می‌کنند (عباس‌زاده و شمسی‌متق، ۱۳۹۹: ۶۹)، رویکرد ریگور اعمال گردید که در بردارنده رویکردی نظام‌مند درباره طرح پژوهش، تحلیل و تفسیر و ارائه داده و مشخص می‌شود چقدر بین ویژگی‌های پژوهشگر، چارچوب مفهومی، اهداف و پرسش‌های پژوهش، روش گردآوری و تولید داده‌ها، کدگذاری و فرایند مدیریت داده‌ها انسجام وجود دارد (دانیکا و همکاران^۶، ۲۰۱۶: ۱۷۴-۱۷۳). در این پژوهش با تعداد ۴۳ نمونه مصاحبه صورت پذیرفت و سعی گردید قاعده حداکثر تنوع حفظ گردد که در قالب جدول شماره ۱ مشخصات مشارکت‌کنندگان نمایش داده شده است:

-
- 1 - Purposive Sampling
 - 2 - Theoretical Sampling
 - 3 - Strauss & Corbin
 - 4 - Rigor
 - 5 - Trustworthiness
 - 6 - Danica et al
-

جدول شماره ۱- ویژگی‌های پاسخگویان

جنسیت	زن	مرد	فراوانی	درصد	جمع
	۲۳	۲۰		%۴۹.۵۳	۴۳
				%۵۱.۴۶	
سن	۲۳-۳۲	۱۶		%۲۱.۳۷	۴۳
	۳۳-۴۲	۱۷		%۵۳.۳۹	
	۴۳-۵۲	۱۰		%۲۶.۲۳	
وضعیت تاهل	مجرد	۲۳		%۴۹.۵۳	۴۳
	متاهل	۲۰		%۵۱.۴۶	
مقطع	ارشد	۲۵		%۱۴.۵۸	۴۳
	دکتری	۱۸		%۸۶.۴۱	
وضعیت اشتغال	شاغل	۲۹		%۴۴.۶۷	۴۳
	غیرشاغل	۱۴		%۵۶.۳۲	

یافته‌های پژوهش

تحلیل داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها، پس از طی مراحل کدگذاری و مقایسه مستمر، به شکل‌گیری مجموعه‌ای از مفاهیم و خرده مقولات انجامید که در سطح انتزاع بالاتر در سه مقوله اصلی جای گرفتند که ناظر بر صورتبندی تحلیلی پژوهشگر از الگوهای معنایی برآمده از داده‌ها است. به این ترتیب این سه صورت تفسیری از مقولات تجربی برآمده و سپس در پرتو ادبیات نظری مفهوم‌پردازی شده‌اند. بر این اساس، یافته‌های پژوهش از شکل‌گیری نوعی برساخت پارادوکسیال صلح حکایت دارد که به‌عنوان مقوله مرکزی پژوهش انتخاب گردید که در قالب جدول شماره ۲ این مقوله به همراه مقوله‌های اصلی و مقوله‌های فرعی استخراج شده ارائه شده‌اند:

جدول شماره ۲- مقوله مرکزی و مقوله‌های اصلی و فرعی

مقوله مرکزی	مقولات اصلی	خرده مقولات	مفاهیم	
برساخت پادوکسیال صلح	صلح اتوپایی	صلح مفاهمه‌ای	تفهم، تفاهم، گفت و گو، رابطه برابر، نفع متقابل، ارتباط غیرابزاری	
		رواداری	پذیرش تفاوت، احترام، به رسمیت شناختن دیگری	
		همدلی	نگریستن از منظر دیگری، محقق دانستن دیگری	
		شفقت ورزی	خیرخواهی، نوع دوستی، کمک، مراقبت و عدم آسیب رساندن به دیگری، محبت و مهریانی، عشق مشفقانه	
		التفات به دیگری	ایثار (مقدم داشتن دیگری بر خود)، عدم انتظار جبران و چشمداشت از دیگری	
	صلح هتروتوپایی	صلح آگونیستی	صلح مصالحه‌ای	بر پایه تنش، گفت و گو در عین اختلاف، توافق اختلافی، امتیاز دهی متقابل
		صلح تساهلی	صلح تساهلی	هم زیستی، مدارا کردن، تحمل دیگری
		صلح بازتابی	صلح بازتابی	بازتاب فردی (فرد در آینه‌ی فرد دیگر): وابسته به نوع رفتار خود با دیگری، منوط به واکنش یا پیشینه‌ی رفتاری دیگری.
		صلح سیال	صلح سیال	بازتاب ساختاری (فرد در آینه‌ی ساختار اجتماعی): نتیجه‌ای از بازتابی رفتارهای کلان (حاکمیت، جامعه)
		صلح موقعیت مند	صلح موقعیت مند	به مثابه سازش یا کوتاه آمدن بر پایه اهمیت و اولویت بندی موقعیت؛ موقعیت‌های «حساس و پرتنش»، «موقعیت‌های کم اهمیت و بدون آسیب» به مثابه صلحی همدلانه در موقعیت‌های بحرانی
صلح دیستوپایی	صلح سلبی؛ اصالت جنگ	صلح رابطه مند	وابسته به «نوع» و «کیفیت رابطه»؛ مبتنی بر منش، اهمیت ارزش رابطه، اولویت رابطه و اهمیت نزدیکی یا عمق رابطه	
	صلح اجباری (تحمیلی)	-	فقدان جنگ و خشونت، عدم تنش و نزاع	
	صلح ابزاری؛ بر پایه عقلانیت ابزاری	صلح و انمودی یا	سازش و کوتاه آمدن؛ از روی ناچاری و اجبار، عدم توازن قدرت و موضع ضعف، بی قدرتی، ترس و...	
	ظاهری	برساختی دورغین یا نمایشی در روابط خانوادگی، نقاب دوستی در شرایط رقابتی یا خصمانه، وانمودی بخاطر هنجارهای اجتماعی و فرهنگی، اعتبار اجتماعی		
	صلح منفعت محور	کنشی استراتژیک / عقلانی وابسته به منفعت شخصی		

صلح اتوپایی^۱؛ به مثابه فضیلت (اخلاق) مدنی

اتوپیا^۲ (آرمان شهر)، از نظر توماس مور^۳ (۱۵۱۶) به معنای یک مکان بی مکان^۴ و یک مکان خوب^۵ بود (تالر^۶، ۲۰۱۹: ۱۱). در غالب طرح‌های اتوپایی آینده مثبت و زیبایی را برای بشر ترسیم می‌نمایند که در آن همه آرمان‌های بشری از جمله آزادی، عدالت، امنیت و حتی صلح تصویر شده است (محمدی منفرد، ۱۳۸۷: ۳۸). صلح اتوپایی افق هنجاری صلح را نشان می‌دهد؛ به گونه‌ای که مشارکت کنندگان آن را عمدتاً به عنوان آرمانی اخلاقی-مدنی درک می‌کنند و در این پژوهش نه فضیلتی فردی، بلکه فضیلتی مدنی

1 - Utopian Peace

2 - Utopia

3 - Moor, T

4 - Ou-topos

5 - Eu-topos

6 - Thaler

است که از طریق الگوهای ارتباطی و اخلاقی در روابط اجتماعی امکان تحقق می‌یابد. بروئر و همکاران (۲۰۱۸) نیز بر این باور هستند که صلح از طریق عادی شدن در کنش‌های روزمره می‌تواند از یک موضوع اخلاقی به فضیلتی مدنی تبدیل شود. یکی از صورت‌های این فضیلت مدنی در «نظریه اخلاق گفتمانی»^۱ هابرماس مطرح می‌گردد که با انتقال اخلاق از سطح فردی به قلمرو اجتماعی، از طریق کنش ارتباطی و تفاهم، امکان زندگی اخلاقی جمعی را فراهم می‌کند. بر مبنای نظریه کنش ارتباطی هابرماس (۱۳۸۴)، صلح مبتنی بر تفاهم و گفتگو است و غایت ارتباط، رسیدن به فهم مشترک و سلامت زندگی جمعی، گسترش ظرفیت تفاهم میان انسان‌ها است (رهبری، ۱۳۹۵: ۶۰-۶۱). در این رویکرد، مواجهه با دیگری الزاماً به تخاصم نمی‌انجامد، بلکه می‌تواند از طریق گفتگو به توافق عقلانی منتهی شود (پورزکی، ۱۴۰۰: ۳۶۰-۳۶۱). در ادامه از روایت مشارکت‌کنندگان، مجموعه‌ای از مفاهیم شامل «تفهم»، «تفاهم»، «گفتگو»، «نفع متقابل»، «ارتباط غیر ابزاری» و «ارتباط برابر» استخراج گردید که در فرایند تحلیل در قالب «صلح مفاهمه‌ای» صورتبندی گردید که در مرحله تفسیر با مفاهیم نظری هابرماس درباره تفاهم و کنش ارتباطی قابل مقایسه است. بخشی از روایت‌های مصاحبه‌شوندگان در این خصوص در ذیل آمده است:

«صلح یعنی اینکه با همه رابطه داشته باشیم؛ یعنی با هم حرف بزنیم، گفتگو کنیم... منظورم از رابطه این هست که به قول معروف «بیر-بیرین گچینمک» (تعبیر ترکی به معنای با یکدیگر کنار آمدن/سازش کردن)» (آقای ۲۷ سال، مجرد، ارشد ژئوتکنیک، اهل تبریز).

«صلح یعنی دنبال تفاهم. یعنی دو نفر همدیگر رو درک کنن... وقتی صلح رو تفاهم معنی می‌کنی یعنی باید یک رفتار دوطرفه باشه... دو تا آدم متفاوت هستند با دیدگاه‌های متفاوت اما میتونن یک‌جا به تفاهم برسن» (خانم ۳۴ ساله، مجرد، دکتری زیست‌شناسی، اهل رامهرمز).

«صلح مصداق یه رابطه نابه! یعنی رابطه‌ای که افراد نسبت به هم نگاه ابزاری نداشته باشن و در روابط بین فردی اون رابطه فرماندهی و فرمانبرداری نباشه... دو طرف نسبت به هم حس منفعت‌طلبی نداشته باشن» (خانم ۳۹ ساله، متأهل، ارشد فیزیک، اهل تبریز).

خرده مقوله دیگر، صلح مبتنی بر اخلاق مراقبت^۲ است که با الهام از اندیشه رادیک^۳ درباره تفکر مادرانه^۴ صورتبندی شده است. در این رویکرد، مادری نه امری جنسیتی، بلکه شیوه‌ای از مواجهه با جهان مبتنی بر

1 - Discourse ethics theory

2 Ethics of care

3 Ruddick, S

4 - Maternal Thinking

محافظت، عشق، پرورش و مراقبت از زندگی است؛ رویکردی که در برابر خشونت و دیگری‌ستیزی قرار می‌گیرد (نصر اصفهانی، ۱۴۰۳: ۳۶۲-۳۶۳). اخلاق مراقبت، بر خلاف اخلاق مبتنی بر قواعد صرف، بر مسئولیت‌پذیری در برابر دیگری و ایجاد روابط مراقبتی تأکید دارد (هلد^۱، ۲۰۱۴: ۱۰۹). این رویکرد با اخلاق دیگرمدار لویناس نیز پیوند می‌یابد و در یافته‌ها در قالب صلح مادرانه در چهار بعد رواداری، همدلی، شفقت‌ورزی و التفات به دیگری از منظر مشارکت‌کنندگان نمود یافته است:

«صلح یعنی قبول کردن تنوع‌ها، تفاوت‌ها و عقاید مختلف دیگری تا جایی که این عقاید و باورها به کسی آسیب نرسانند... یعنی دیگران رو همون جوری که هستند پذیرا باشیم... ما با وجود تفاوت‌ها میتونیم در کنار اونا سالم زندگی کنیم» (خانم ۳۹ ساله، متأهل، دکتری روان‌شناسی، اهل تهران).

«صلح برای من یعنی احترام و حفظ حریم شخصی دیگران؛ حریمی که می‌تواند زندگی خصوصی، عقاید و باورهای فرد باشد... تئوری face یا politeness هم بر حفظ وجهه و حریم دیگری تأکید داره» (خانم ۳۳ ساله، متأهل، دکتری آموزش زبان انگلیسی، اهل تبریز).

«به دیگران این حق رو بدیم که تفکر متفاوتی از ما داشته باشه چون در یک جو و شرایط دیگری بزرگ شده و با یک نگاه متفاوتی از ما به مسائل نگاه می‌کنه. خودمونو جای طرف بذاریم که اگر من همچین انسانی بودم دوست داشتم با من چطور رفتار بشه» (خانم ۳۴ ساله، مجرد، دکتری بیوتکنولوژی، اهل مراغه). بنابراین، صلح اتوپیایی در این پژوهش، افقی هنجاری و اخلاقی-مدنی است که از طریق گفتگو، فهم دیگری، پذیرش تفاوت، مراقبت، همدلی و مسئولیت نسبت به دیگری در زندگی اجتماعی امکان تحقق می‌یابد. برآیند تفسیری یافته‌ها نشان می‌دهد که در این خوانش صلح پدیده‌ای پویا است که به‌عنوان رفتاری عقلانی لوگوس^۲ (منطق)، پاتوس^۳ (احساسات) و اتوس^۴ (اخلاق) در نوسان است و به تعبیر فراستخواه (۱۴۰۳) از سطح «لوگوس اجتماعی بلوغ یافته» به سمت «پاتوس اجتماعی بالغ» می‌رسیم؛ از عقلانیت به فهمانیت حرکت می‌کند، فهمانیتی که درجه عالی از عقلانیت است که در آن فهم دیگری هم وجود دارد. در این معنا، بسط عقلانیت به فهمانیت و بسط فهمانیت به شفقت می‌انجامد و صلح را به فضیلتی مدنی مبدل می‌سازد.

1 - Held, V

2 - Logos

3 - Pathos

4 - Ethos

صلح هتروتوپایی؛ صلح از قماش دیگر یا دیگرگونه

مفهوم «هتروتوپا»^۲ (دگر مکان) از مفاهیم مهم فوکو است که به فضاهایی اشاره دارد که در عین ارتباط با نظم موجود، منطق متفاوتی را آشکار می‌سازند. فوکو هتروتوپا را «اتوپای واقعاً موجود» می‌داند؛ فضایی که با ایجاد تفاوت، مفاهیم تثبیت شده را به چالش می‌کشد و امکان ظهور معناهای جدید را فراهم می‌سازد (جانسون، ۲۰۰۶). در این پژوهش، این مفهوم به عنوان استعاره‌ای تحلیلی و نه ادعای انطباق کامل با مفهوم هتروتوپای فوکو، در تحلیل داده‌ها به کار گرفته و در قالب «صلح هتروتوپایی» صورتبندی شد. در واقع مشارکت‌کنندگان صلح را صرفاً آرمانی ثابت نمی‌دانند، بلکه آن را وابسته به تعارض، موقعیت، رابطه و شرایط تلقی کرده‌اند. بر این اساس، صلح هتروتوپایی در قالب دو خرده مقوله «صلح اگونیستی» و «صلح سیال» صورتبندی شد.

صلح اگونیستی بر این پیش فرض استوار است که تعارض و تفاوت میان انسان‌ها امری اجتناب‌ناپذیر است و صلح نه به معنای حذف اختلاف، بلکه به معنای تبدیل روابط خصمانه به روابطی مبتنی بر تعامل، رقابت مشروع و مدیریت تعارض است. بر خلاف صلح مفاهمه‌ای که بر امکان دستیابی به تفاهم و اجماع از طریق گفتگو تأکید دارد، رویکرد اگونیستی بر تداوم اختلاف و ضرورت پذیرش دیگری به عنوان رقیب مشروع تأکید می‌کند (شینکو، ۲۰۰۸؛ پورزکی، ۱۴۰۰؛ استرومبوم و برامسن، ۲۰۲۲). بر این اساس، برخی مشارکت‌کنندگان صلح را نه در نبود اختلاف، بلکه در امکان زیستن و تعامل در شرایط وجود تعارض معنا کرده‌اند. از این منظر، درک صلح به مثابه سازش و توافقی است که در شرایط وجود اختلاف و تعارض شکل می‌گیرد و صلح به معنای از بین رفتن کامل اختلاف نیست، بلکه نتیجه گفتگو، امتیازدهی متقابل و رسیدن به توافقی قابل تحمل برای طرفین است. این برداشت با مفهوم «سازش»^۳ مد نظر جانسون (۲۰۲۴) که شامل فرایندی از امتیازدهی داوطلبانه^۴ و متقابل^۵ (دو سویگی) است؛ و با اندکی اغماض با مفهوم «مصالحه سیاسی»^۶ مورفی (۲۰۱۵) با محوریت یک رویکرد اگونیستی و رقابت‌آمیز که آن را نوعی کنشگری سیاسی دانسته که طرف‌های ذینفع با محاسبه عقلانی به سازش و آشتی دست می‌یابند، همخوان است. لذا در این چارچوب، مفهوم «صلح مصالحه‌ای یا سازشی» نمود یافته است:

1 - Heterotopian peace

2 - Heterotopia

3 - Compromise

4 - Voluntariness

5 - Mutuality

6 - Political Reconciliation

«من صلحو توافقی معنی می‌کنم که بعد از تنش معمولاً اتفاق می‌افتد؛ حالا این تنش میتونه جنگ بین کشورها باشه یا اختلاف بین افراد... بعد از ظهور تنش، آشتی بر اساس یکسری ضوابط اتفاق می‌افتد... رابطه‌ای که بعد از تنش باشه و برای از بین بردن اختلافی که در روابط بین افراد به وجود آمده اون صلح هست» (مرد ۳۲ ساله، متأهل، ارشد تفسیر علوم قرآنی، اهل تبریز).

«صلح کردن یک نوع معامله هست. یک نوع داد و ستد امتیازاته! مثلاً شما با شریکت اختلاف پیدا کردی... مجبوری یک مقدار شما کوتاه بیایی و یک مقدار هم طرف مقابلت تا این وسط یک صلحی برقرار بشه... یکسری امتیاز از دست دادی و یکسری امتیازم گرفتی و این وسط اینجوری این تعادل نگه میداری که قابل تحمل باشد» (خانم ۳۰ ساله، ارشد مهندسی پزشکی، تبریز).

همچنین بر طبق نظر موف، انسان‌ها در برخی ارزش‌ها و منافع چنان متکثر هستند که امکان گفتگوی مؤثر درباره بسیاری از ارزش‌های مخالف وجود ندارد و تنها می‌توان به یک مصالحه موقت قانع بود (پورزکی، ۱۴۰۰: ۳۶۹). بروئر (۲۰۲۰) «مصالحه اجتماعی»^۱ را دستاوردی اجرایی در روابط بین فردی پس از تعارض می‌داند که از طریق «مدنیت» و «مدارا» تحقق می‌یابد. بر همین اساس مفهوم «صلح تساهلی» صورتبندی گردید که محور آن تحمل دیگری و مدارا در شرایط اختلاف است که در این پژوهش نیز مشارکت‌کنندگان، مفاهیمی همچون «همزیستی مسالمت‌آمیز»، «تحمل دیگری» را مطرح کرده‌اند:

«من برداشتم از صلح زندگی مسالمت‌آمیز کنار هم هست... اینکه در جامعه در کنار دوست یا همکار به صورت مسالمت‌آمیز زندگی کنیم؛ با وجود اختلافاتی که داریم کتاکت نداشته باشیم و همدیگر رو اذیت نکنیم» (خانم ۳۱ ساله، متأهل، دکتری تربیت‌بدنی، اهل مرند).

«به نظر من صلح در هر رابطه‌ای، چه فردی، چه اجتماعی، چه بین دو کشور، با مفهوم تحمل ارتباط داره؛ تا وقتی در رابطه، چه در سطح خرد یا کلان، تا حدی تحمل وجود داره یعنی صلح برقرار هست. تاب‌آوری یعنی همون تحمل کردن اون رابطه» (خانم ۴۲ ساله، متأهل، دکتری فیزیک، اهل تبریز).

همچنین بر پایه نظرات مصاحبه‌شوندگان، شکلی دیگرگونه از صلح نیز در ذیل صلح هتروتوپایی، پدید آمد که آن را نه اصلی مطلق و ایستا، بلکه فرایندی پویا، سیال، کنشی و وابسته به زمینه و بستر اجتماعی-تعاملی می‌دانند. در واقع صلحی که معنای آن در بافت و زمینه‌های گوناگون مشخص می‌شود، نوعی صلح پسا مدرنی را تداعی می‌کند که بر تغییرپذیری، سیالیت، غیر ثابت بودن و عدم قطعیت کنش صلح‌آمیز

متمرکز است. از همین رو «صلح سیال» نام‌گذاری شد که بر پایه آن، «صلح بازتابی^۱ یا آینه‌وار»، «صلح موقعیت‌مند»^۲ و «صلح رابطه‌مند»^۳ به‌عنوان ابعاد مرتبط با آن از متن مصاحبه‌ها استخراج گردید:

«صلح رفتاریه که مردم از جامعه یاد می‌گیرن، بهش میگم جامعه بازتابی دیگه... به قول استادم «اوشاخ دَدَدَن اویجشر» (به معنای: کودک از پدرش یاد می‌گیره). وقتی که مردم می‌بینن یکسری رفتارها در سطح بالاتر مسالمت‌آمیز نیست، منظورم رفتار حاکمیت با مردم هست که مسالمت‌آمیز نیست، رفتار مردم با مردم هم مسالمت‌آمیز نمیشه» (خانم ۲۵ ساله، متأهل، ارشد زیست‌شناسی، اهل شبستر).

«شاید یه موقعیتی باشه که من بگم بیان با هم صحبت کنیم، شاید هم یه موقعیتی باشه بینم قضیه خیلی حساس باشه و صحبت هم بکنم ارزشی نداره، پس من سکوت کنم بهتره یا به قولی کوتاه میام؛ یعنی بستگی به موقعیت‌ها، صلح یه موقعی به معنای گفتگو هست یه موقعی هم کوتاه اومدن معنی میده» (خانم ۳۰ ساله، ارشد مهندسی پزشکی، اهل تبریز).

«به نظرم اهمیت روابطی که با طرف مقابل داریم تأثیرگذار هست در رفتار صلح‌آمیز؛ مثلاً من با استادم نوع رفتارم با یه شخص دیگه میتونه متفاوت باشه... اون رابطه برای من مهم هست و اون روابطی که دوست دارم حفظشون کنم اونجا در رفتارم دقت بیشتری دارم... هرچه اون روابط سطحش یا لولش پایین‌تر اهمیت اون روابط هم برای ما کاهش پیدا خواهد کرد» (خانم ۳۴ ساله، مجرد، دکتری آب و هواشناسی، اهل ارومیه).

بنابراین، صلح هتروتوپایی در این پژوهش، صلحی است که در فضای میان آرمان و فقدان و در متن تعارض، تفاوت، موقعیت و روابط اجتماعی شکل می‌گیرد. «صلح اگونیستی» بر امکان زیستن با اختلاف و «صلح سیال» بر وابستگی معنای صلح به زمینه و رابطه تأکید دارد؛ از این رو، هتروتوپایی بودن صلح ناظر بر امکان شکل‌گیری صورت‌های متفاوت صلح در شرایط اجتماعی متکثر است.

صلح دیستوپایی؛ صلح وارونه شده یا تهی شده از معنای آن

دستوپیا^۵ (ویران شهر) در برابر اتوپیا، تصویری از آینده‌ای نامطلوب، ناامن و سرشار از محدودیت ارائه می‌دهد؛ به گونه‌ای که آرمان‌های رهایی‌بخش اتوپایی به ضد خود تبدیل می‌شوند (محمدی منفرد، ۱۳۸۷:

1 - Reflective Peace

2 - Situation-based Peace

3 - Relation- based Peace

4 - Dystopian peace

5 - Dysutopia

۳۸؛ نجفی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۲۸). بر این اساس، صلح دیستوپایی به نوعی از فهم صلح اشاره دارد که بر پایه تداوم منازعه، سلطه، مدیریت نابرابری‌ها و تثبیت روابط قدرت استوار است. از این منظر، صلح دیستوپایی بیشتر به «صلح وارونه شده» شباهت دارد؛ یعنی ممکن است نام صلح حفظ شود اما محتوای آن تهی یا وارونه گردد؛ یعنی در ظاهر صلح برقرار است، اما در لایه‌های پنهان، سلطه، خشونت یا تعارض استمرار می‌یابد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد این صورت از صلح در سه خرده مقوله «صلح سلبی؛ اصالت جنگ/ کشمکش»، «صلح اجباری یا تحمیلی» و «صلح ابزاری» قابل صورت‌بندی است:

برخی مشارکت‌کنندگان صلح را عمدتاً در نسبت با نبود جنگ، خشونت، آشوب و درگیری تعریف کرده‌اند. چنین برداشتی به مفهوم صلح منفی گالتونگ (۱۹۶۹) نزدیک است که صلح را فقدان خشونت مستقیم و جنگ می‌داند. در این معنا، جنگ و خشونت به عنوان مفاهیم اصیل در نظر گرفته شده و صلح صرفاً به معنای حذف یا توقف آنها تعریف می‌شود.

«صلح معمولاً بعد از جنگ‌ها اتفاق می‌افتد برای اینکه بتوان به جنگ خاتمه بدن صلح صورت می‌گیرد. معمولاً هم توش عدالتی نیست» (آقای ۵۲ ساله، متأهل، دکتری آمار، اهل سبزوار).

دومین صورت صلح دیستوپایی، صلحی است که نه بر رضایت متقابل و مصالحه واقعی، بلکه بر اجبار، عدم توازن قدرت و ضرورت‌های تحمیلی استوار است. بر خلاف مصالحه هنجاری که مستلزم امتیازدهی داوطلبانه و متقابل است، در شرایط نابرابری قدرت، سازش می‌تواند به پذیرش وضعیتی ناعادلانه تبدیل شود. در این نوع صلح، افراد نه از روی انتخاب آزاد، بلکه برای کاهش هزینه‌ها، جلوگیری از آسیب بیشتر یا به دلیل فقدان قدرت مقاومت، وارد رابطه صلح‌آمیز می‌شوند:

«الان در زندگی زناشویی هم برید برسید میگن ما توافقی با هم زندگی می‌کنیم، شاید هیچ علاقه‌ای در بین نباشه... اونقدر اختلاف داشتن دیدن که به نتیجه نمی‌رسن، ناچار شدن با هم به صلح رسیدن؛ یعنی توافقی و سازش از روی ناچاری» (خانم ۳۷ ساله، مجرد، ارشد علوم تربیتی، اهل کامیاران).

«اگر بخوام صلح رو معنی کنم یعنی کوتاه آمدن، یعنی زورت به کسی نمی‌رسه... این کوتاه آمدن مجبوری هست؛ مثلاً رفتم پیش استاد مشاوره‌ام... یک هفته‌اس منتظر یک امضا هستم... تا اینکه امروز صبح با منت امضا کرده و من نتونستم حتی اعتراض بکنم و حرفمو بزنم» (خانم ۴۹ ساله، متأهل، دکتری علوم اقتصادی، اهل صومعه‌سرا).

سومین صورت صلح دیستوپایی، صلحی است که نه به عنوان یک ارزش ذاتی، بلکه به عنوان ابزاری برای دستیابی به منافع، حفظ موقعیت یا کاهش هزینه‌های تعارض انتخاب می‌شود. این نوع صلح را می‌توان با

مفهوم کنش عقلانی معطوف به هدف وبر و کنش راهبردی هابرماس توضیح داد؛ جایی که کنشگر بر اساس محاسبه سود و زیان تصمیم می‌گیرد (فروند، ۱۳۸۳: ۱۰۱). یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد صلح ابزاری در دو شکل «صلح ظاهری یا وانمودی» و «صلح منفعت‌محور» نمود یافته است. در شکل نخست، صلح صرفاً در سطح ظاهری حفظ می‌شود و روابط درونی همچنان مبتنی بر رقابت، بی‌اعتمادی یا تعارض است:

«واقعیت اینکه صلح در جامعه ما آرمانی نیست؛ اگر ما صلح رو توأم با رقابت بدونیم، اینجوری میشه گفت که ظاهراً یک نقاب بر چهره داریم... یعنی نقاب صلح بر چهره می‌زنیم؛ در واقع در جامعه در ارتباطات با هم وانمود می‌کنیم که در صلح هستیم، در حالی که در جهان واقعی رقیب هم هستیم و در واقع با هم در جنگ هستیم» (آقای ۳۵ ساله، مجرد، ارشد شیمی، اهل اردبیل).

در شکل دوم، صلح به مثابه «کنشی عقلانی یا راهبردی و مبتنی بر محاسبه منفعت و هزینه» تفسیر می‌شود؛ به گونه‌ای که افراد با در نظر گرفتن منفعت شخصی، هزینه‌های درگیری و فرصت‌های موجود، تصمیم به صلح می‌گیرند:

«در واقع در جامعه ما بر مبنای منافع میتونه یک چیزی مثل همین صلح در جایی میتونه ارزش باشه و در جای دیگری ضد ارزش بشه و بر مبنای اون تصمیم‌گیری میشه و این منافع هم قطعاً منافع شخصی است نه منافع جمعی» (آقای ۳۵ ساله، مجرد، دکتری ژئوتکنیک، اهل مراغه).

«من برای اینکه با کسی صلح کنم به قول معروف «سالیب چیخارم» (تعبیر محاوره‌ای به معنای حساب و کتاب کردن/سود و زیان را سنجیدن) که به نفع من هست یا به ضررم، اگر به نفعم باشه که حتماً صلح میکنم» (آقای ۲۶ ساله، مجرد؛ ارشد ژئوتکنیک، اهل سراب).

بنابراین، صلح دیستوپیایی در این پژوهش به صورتی از صلح اشاره دارد که در آن، ظاهر صلح می‌تواند در کنار استمرار تعارض، سلطه یا نابرابری حفظ شود. «صلح سلبی» صلح را به فقدان جنگ و خشونت تقلیل می‌دهد؛ «صلح اجباری» آن را محصول نابرابری قدرت و فقدان انتخاب آزاد می‌سازد؛ و «صلح ابزاری» صلح را به وسیله‌ای برای تأمین منفعت یا مدیریت هزینه‌های تعارض تبدیل می‌کند. در این معنا، صلح دیستوپیایی نه فقدان صلح، بلکه تهی شدن یا وارونه شدن معنای صلح است.

برساخت پارادوکسیکال صلح؛ مقوله مرکزی پژوهش

صلح در تجربه مشارکت‌کنندگان نه وضعیتی ثابت و دارای معنایی واحد، بلکه فرایندی اجتماعی و تفسیری است که در کشاکش میان آرمان، زمینه و قدرت به طور مستمر برساخته و بازبرساخته می‌شود. این فرایند

می‌تواند به تحقق صلح به مثابه فضیلت اخلاقی-مدنی بینجامد، در شرایطی به صلحی موقعیتی، سازشی و سیال تبدیل شود و حتی در صورت غلبه اجبار، نابرابری و منفعت، به تهی شدن یا وارونگی معنای صلح منجر گردد. از این رو، پارادوکس صلح در هم‌زمانی ظرفیت رهایی‌بخش و ظرفیت سلطه‌آمیز آن نهفته است. در یک سوی این طیف، صلح اتوپیایی به مثابه آرمانی اخلاقی-مدنی، با مفاهیمی همچون تفاهم، گفتگو، پذیرش تفاوت، رواداری، همدلی و شفقت‌ورزی پیوند دارد و صلح را کیفیتی مطلوب در روابط انسانی و اجتماعی می‌داند. در سطحی دیگر، صلح هتروتوپیایی نشان می‌دهد که صلح الگویی مطلق و یکسان ندارد و می‌تواند در میانه تفاوت، تعارض و ناپایداری شکل گیرد؛ از این رو در قالب مصالحه، تساهل، همزیستی و نیز کنشی سیال، موقعیت‌مند و رابطه‌مند بر ساخته می‌شود. در مقابل، صلح دیستوپیایی وجه انتقادی این بر ساخت را آشکار می‌کند؛ وضعیتی که در آن صلح ممکن است به فقدان جنگ، وضعیت تحمیلی، سازش ناشی از نابرابری قدرت، پوششی برای تعارض‌های پنهان یا ابزاری برای تأمین منافع تقلیل یابد. در چنین شرایطی، صلح ظاهری می‌تواند هم‌زمان با استمرار نابرابری، اجبار، رقابت یا سلطه همراه باشد. آنچه این سه مقوله را در سطح مقوله مرکزی به یکدیگر پیوند می‌دهد، همزیستی و کشاکش معانی متفاوت و گاه متضاد صلح است. بنابراین، از داده‌های پژوهش نمی‌توان معنایی ثابت و یگانه برای صلح استخراج کرد؛ بلکه معنای آن متناسب با زمینه، رابطه و شرایط قدرت، در فرایند تعامل اجتماعی ساخته و باز تعریف می‌شود. در نتیجه، «پارادوکسیال بودن» صلح به معنای تناقض منطقی میان سه مقوله نیست، بلکه به همزیستی و کشاکش وجوه متفاوت آن اشاره دارد؛ به گونه‌ای که یک وضعیت می‌تواند از منظری صلح‌آمیز و اخلاقی و از منظری دیگر، به دلیل اجبار، نابرابری یا منافع پنهان، صلحی ظاهری یا تحمیلی تلقی شود. بر این اساس، «برساخت پارادوکسیال صلح» حاصل پیوند تحلیلی سه صورت متفاوت از معنابخشی به صلح است: صلح اتوپیایی ظرفیت آرمانی و اخلاقی آن را، صلح هتروتوپیایی امکان تحقق آن در شرایط تفاوت، تعارض و تغییر را و صلح دیستوپیایی امکان وارونگی و تهی شدن آن در شرایط اجبار، نابرابری و منفعت را آشکار می‌کند. این سه صورت نه مراحل خطی یا طبقات کاملاً منفک، بلکه وجوهی از یک فرایند اجتماعی هستند که بسته به زمینه، رابطه و مناسبات قدرت می‌توانند بر یکدیگر غلبه یا با یکدیگر هم‌زمان شوند. از این منظر، صلح واقعی اجتماعی و چند لایه است که هم ظرفیت رهایی‌بخشی و هم امکان سلطه‌گری دارد و معنای آن در فرایند تعامل، تفسیر و باز تفسیر می‌شود.

بحث و نتیجه

پژوهش حاضر با هدف برساخت پدیده «صلح» به‌عنوان یک واقعیت اجتماعی، با توجه به برداشت‌های دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه تبریز انجام شد. دانشجویان شرکت‌کننده نشان دادند که صلح برای آنان در هیأت و صورت‌های متمایزی بازتاب می‌یابد و از همزیستی اخلاقی و تفاهمی تا صلح ابزاری و تحمیلی امتداد می‌یابد. این صورت‌های متفاوت نشان می‌دهند که صلح در تجربه مشارکت‌کنندگان واقعیتی یک‌دست و ایستا نیست، بلکه در پیوند با روابط، موقعیت‌ها و تجربه‌های اجتماعی، معانی متفاوت و گاه متعارض می‌یابد؛ از این رو، در مقوله مرکزی «برساخت پارادوکسیکال صلح» صورت‌بندی شده است.

در این میان، بخشی از یافته‌های پژوهش با ادبیات تجربی پیشین هم‌راستا است؛ به گونه‌ای که مفاهیمی همچون دوستی و مهرورزی در تحقیق مرزوقی و همکاران (۱۳۹۶) و مؤلفه‌هایی همچون شفقت، همدلی، مراقبت و عشق در تحقیقات گوبکین (۲۰۱۳) و کارتادیناتا و همکاران (۲۰۱۶) با بخشی از برساخت معنایی صلح اتوپیایی در پژوهش حاضر همخوانی دارد. همچنین توجه به عدالت، پذیرش تنوع و احترام متقابل در یافته‌های دوتا و همکاران (۲۰۱۶) و شهی و همکاران (۲۰۱۸)، با بخشی از دریافت مشارکت‌کنندگان از صلح اتوپیایی همسو است. این یافته‌ها همچنین با گونه‌های صلح مدرن و اخلاقی در تقسیم‌بندی دیتیش (۲۰۱۴) و مفاهیم صلح معرفتی و معنوی تانابه (۲۰۱۹) قابل مقایسه هستند؛ چنان‌که تانابه صلح معنوی را بر احترام به کرامت برابر انسان و تمرین شفقت و همدلی استوار می‌داند. در مقابل، بخش دیگری از یافته‌ها نشان می‌دهد که صلح در تجربه مشارکت‌کنندگان الزاماً با توافق کامل، حذف تعارض یا وضعیت مطلوب و نهایی یکسان نیست که در قالب «صلح اگونیستی» بازنمایی گردید که با دیدگاه شینکو (۲۰۰۸) همسو است. در این راستا، صلح مصالحه‌ای به‌عنوان یکی از خرده مقولات صلح اگونیستی صورتی از صلح را نشان می‌دهد که در آن تعارض به طور کامل حذف نمی‌شود، بلکه از طریق پذیرش تفاوت و یافتن ساز و کارهای تعامل میان طرفین تنظیم می‌شود. این یافته با مطالعات مقصودی (۱۴۰۰) و رضاپور قوشچی و مقصودی (۱۳۹۸) که مصالحه سیاسی را به مثابه ساز و کاری برای گذار از خصومت به رقابت و ایجاد نوعی همگرایی میان نیروها و گفتمان‌های رقیب و کاهش روابط مبتنی بر غیریت‌سازی بررسی کرده‌اند، قابل مقایسه است. از سوی دیگر ذیل صلح اگونیستی، صلح تساهلی مطرح گردید که با نتایج مرزوقی و همکاران (۱۳۹۶)، شهی و همکاران (۲۰۱۸) و ون ایترسون اسخولتن (۲۰۱۴) در زمینه تساهل، تعامل، صلح مدنی به مثابه رابطه مسالمت‌آمیز و همزیستی همسو است و دیدگاه بروئر (۲۰۲۰) درباره مصالحه اجتماعی، مدنیت و مدارا نیز این بخش از یافته‌ها را تبیین می‌کند. همچنین، آنچه در این پژوهش تحت عنوان «صلح

هتروتوپایی» و در یکی از مقولات آن یعنی «صلح سیال» صورتبندی شده، نشان‌دهنده فاصله گرفتن از تلقی صلح به عنوان وضعیتی مطلق و ایستا و حرکت به سوی فهم صلح به مثابه پدیده‌ای رابطه‌ای، موقعیت‌مند و متکثر است. این دریافت با دیدگاه دیتريش (۲۰۱۴) درباره تکثر، نسبی‌گرایی و زمینه‌مندی صلح همخوانی دارد. در سوی دیگر این طیف، یافته‌های پژوهش حاضر از صورتی از صلح حکایت دارد که در آن خود مفهوم صلح مورد تردید و نقد قرار می‌گیرد. «صلح دیستوپایی» به وضعیتی اشاره دارد که در آن نبود جنگ الزاماً به معنای تحقق صلح نیست و صلح می‌تواند در خدمت حفظ نظم، سلطه، منافع و روابط نابرابر قدرت قرار گیرد. این صورت از صلح، با وجود ظاهر باثبات و فقدان تعارض، می‌تواند با اجبار، ترس، نابرابری و نارضایتی همراه باشد و از معنای رهایی‌بخش صلح فاصله گیرد. این یافته با پژوهش عباس‌زاده و همکاران (۱۴۰۴) نیز قابل مقایسه است که بر نقش مناسبات قدرت در تجربه و محدود شدن صلح تأکید کرده‌اند. این یافته همچنین با دیدگاه ریچموند^۱ (۲۰۰۶، ۲۰۱۷) همخوان است که نشان می‌دهد صلح لیبرال می‌تواند در بازتولید ساختارهای قدرت و نظم هژمونیک نقش داشته باشد؛ به گونه‌ای که صلح تحمیل شده از سوی قدرت هژمونیک می‌تواند به صلحی منفی، نابرابر و ناپایدار تبدیل شود و حتی از برخی جهات به جنگ یا «ناصلح» شباهت پیدا کند.

با مقایسه یافته‌های پژوهش حاضر با مطالعات پیشین می‌توان گفت که اگرچه پژوهش‌های پیشین هر یک بر ابعادی خاص از صلح تمرکز داشته‌اند و غالباً مؤلفه‌های صلح اتوپایی را برجسته کرده‌اند، در مطالعه حاضر صورتبندی‌های متمایز و گاه متناقضی از صلح استخراج شده که در تحقیقات پیشین کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. از منظر نظری، این یافته‌ها را می‌توان در امتداد نظریه صلح یکپارچه دانش (۲۰۱۱) که بر پایه جهان‌بینی و نیازهای سه‌جانبه بشری بقا، پیوستگی و تعالی، صلح مبتنی بر وحدت، تعارض و قدرت را از یکدیگر متمایز می‌کند، قرار داد. با این حال، وجه متمایز پژوهش حاضر صرفاً معرفی سه صورت از صلح نیست، بلکه نشان دادن رابطه تنش‌آمیز و پارادوکسیکال میان آنها است؛ به این معنا که همان واقعیتی که در یک زمینه می‌تواند رهایی‌بخش، اخلاقی و تفاهمی باشد، در زمینه‌ای دیگر ممکن است به صلحی نسبی، موقعیت‌مند، ابزاری یا سلطه‌گر تبدیل شود. از این منظر، پژوهش حاضر با افزودن بر ادبیات پیشین، صلح را نه صرفاً به عنوان یک وضعیت مطلوب، بلکه به مثابه فرایندی اجتماعی، پویا و چند معنایی بازخوانی می‌کند که در تعامل میان تجربه کنشگران و زمینه‌های اجتماعی، می‌تواند صورت‌های متفاوت و حتی متعارض پیدا کند. برآیند این صورت‌ها در مقوله مرکزی «برساخت پارادوکسیال صلح» صورتبندی

می‌شود. رابطه میان سه صورتبندی اصلی را توضیح می‌دهد، نه اینکه آنها را نفی کند. صلح در تجربه مشارکت‌کنندگان هم‌زمان واجد ظرفیت‌های بخشی و سلطه‌آمیز است؛ می‌تواند به همدلی، تفاهم، شفقت و به رسمیت شناختن دیگری بینجامد و در صورت گسست از عدالت، برابری و عاملیت کنشگران، به ابزاری برای تثبیت نظم، اجبار یا بازتولید نابرابری تبدیل شود. از این رو، پارادوکس صلح نه تناقضی منطقی، بلکه پیامد چند لایه و زمینه‌مند بودن برساخت اجتماعی آن است؛ سه صورتبندی استخراج شده نیز طیفی پویا از آرمان‌گرایی اخلاقی تا صلح موقعیت‌مند و نقد صلح سلطه‌گر را نشان می‌دهند. از همین رو، پیش‌فرض بنیادین صلح به مثابه امری همواره مثبت و مطلوب، در بخشی از روایت‌های مشارکت‌کنندگان به چالش کشیده می‌شود و پارادوکس صلح را می‌توان در فاصله میان «حضور صلح» و «کیفیت صلح» مشاهده کرد. ممکن است صلح در سطح گفت‌وگو و ظاهر اجتماعی حضور داشته باشد، اما در سطح تجربه زیسته از معنای‌های بخش خود فاصله گرفته و به وضعیتی شکننده، محدود‌کننده یا حتی فرساینده تبدیل شود. بنابراین، صلح هم‌زمان در معرض فرایندهای ساختن و مسخ شدن است: از خلال کنش‌های روزمره و فضایل مدنی تقویت می‌شود، اما در شرایط غلبه روابط نابرابر قدرت و فقدان عاملیت اجتماعی، می‌تواند به پوششی برای تداوم سلطه بدل شود.

در خاتمه، بر اساس برآیند یافته‌های پژوهش، می‌توان استدلال کرد که صورت‌های صلح اتوپایی و هتروتوپایی که بر تفاهم، پذیرش تفاوت، مراقبت و امکان تحقق در شرایط واقعی اجتماعی استوار هستند، ظرفیت بیشتری برای تحقق صلح به مثابه فرایندی اجتماعی، زمینه‌مند و اخلاقی دارند. از این حیث، این صورت‌ها با خوانش جامعه‌شناختی بروئر از صلح اجتماعی و صلح در زندگی روزمره هم‌راستا هستند، زیرا صلح را نه صرفاً به‌عنوان وضعیت یا توافقی سیاسی، بلکه به مثابه فرایندی اجتماعی می‌نگرند که در روابط روزمره و از خلال مدارا، شفقت، مدنیت، همدلی، بخشش و مصالحه شکل می‌گیرد. بروئر (۲۰۱۰، ۲۰۱۸، ۲۰۲۰) نیز بر اهمیت فرایندهای اجتماعی صلح و نقش روابط و فضایل روزمره در شکل‌گیری فرهنگ صلح تأکید دارد. یافته‌های این پژوهش نیز با نشان دادن نقش روابط، موقعیت‌ها و تجربه‌های اجتماعی در شکل‌گیری معانی متفاوت صلح، بر ضرورت انتقال مطالعه صلح از سطح روابط سیاسی و بین‌المللی به سطح روابط اجتماعی و زندگی روزمره تأکید دارد. از این منظر، این پژوهش کوششی برای تقویت شناخت جامعه‌شناختی صلح است؛ صلحی که نباید صرفاً در حوزه روابط بین‌الملل، روان‌شناختی، اخلاقی یا زیبایی‌شناختی فهم شود، بلکه باید به‌عنوان مفهومی اجتماعی مطالعه گردد. در این چارچوب،

«آشنایی زدایی از صلح» به معنای فاصله گرفتن از تلقی‌های صرفاً آرمانی، سیاسی و ایستا و توجه به فرایندهای اجتماعی و روزمره‌ای است که صلح از خلال آنها ساخته، بازتفسیر، تثبیت یا حتی مسخ می‌شود.

فهرست منابع

منابع فارسی

- استراوس، ا. کرین، ج (۱۳۹۸). مبانی پژوهش کیفی؛ فنون و مراحل تولید نظریه زمینه‌ای. ترجمه افشار، ا. تهران: نشر نی، چاپ هشتم.
- امیدوار، ح؛ میرزایی، خ، و شکریگی، ع (۱۳۹۷). نقش فرهنگ صلح و متغیرهای مربوط به آزمودنی بر خشونت خانگی در میان خانواده‌های دانشجویان تهرانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن. *جامعه پژوهی فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، ۹ (۱)، ۴۷-۷۱.
- پورزکی، گ (۱۴۰۰). مواجهه با دیگری: موفه یا هابرماس. *پژوهش سیاست نظری (پژوهش علوم سیاسی)*، جدید (۲۹)، ۳۳۷-۳۷۲.
- رامین‌نیا، م و قبادی، ح (۱۳۹۲). مفهوم «دیگری» و «دیگر بودگی» در انسان‌شناسی باختین و انسان‌شناسی عرفانی. *فصلنامه پژوهش‌های ادبی*، ۱۰ (۴۰)، ۶۳-۸۸.
- رهبری، م (۱۳۹۵). قدرت، گفتگو و صلح. *فصلنامه حقوق بشر*، ۱۱ (۲۱)، ۴۵-۷۲.
- رضاپور قوشچی، م، و مقصودی، م (۱۳۹۸). تحلیل الگو و ساز و کارهای مصالحه سیاسی در ایران پس از انقلاب اسلامی (گذار از خصومت به رقابت). *جستارهای سیاسی معاصر*، ۱۰ (۲)، ۵۱-۷۴.
- سبزی کاریان، ز، و اطهری، ز (۱۴۰۲). تحلیل مقایسه‌ای از مؤلفه‌های آموزش صلح در کتاب‌های درسی علوم اجتماعی قبل و بعد از سند تحول. *اندیشه‌های نوین تربیتی*، ۱۹ (۳)، ۲۳۵-۲۰۳.
- صافیان، م. جواد، و کاویانی تبریز، س (۱۳۹۳). لویناس، فیلسوف دیگری. *پژوهش‌های علوم انسانی نقش جهان (توقف انتشار)*، ۸ (۱)، ۱۷-۲۶.
- صدوقی، ز (۱۴۰۰). نقش و جایگاه دانشگاه در ترویج فرهنگ صلح. *مطالعات میان رشته‌ای در علوم انسانی*، ۱۳ (۳)، ۷۱-۱۰۰.
- کرسول، ج، و کلارک، و (۱۳۹۴). روش‌های پژوهش ترکیبی. ترجمه جاوید سرایی و علیرضا کیامنش. چاپ دوم، تهران: نشر آریز.
- گل باغ، م. م، و مرشدی‌زاد، ع (۱۴۰۳). صلح مثبت در چشم‌انداز نظری. *فصلنامه مطالعات راهبردی*، ۲۷ (۱)، ۷-۲۸.
- عامری شهرابی، م؛ حاتمی، م، و محبی، س (۱۴۰۳). ارائه چارچوب ساخت و کاربرست فرهنگ صلح در بین شهروندان جامعه ایران (نمونه موردی شهروندان استان البرز). *مدیریت فرهنگی*، ۱۸ (۶۳)، ۱-۱۹.
- عباس‌زاده، م، و شمسی‌متنق، ف (۱۳۹۹). دقت‌مندی در تحقیقات کیفی. *مجله جامعه‌شناسی ایران*، ۲۱ (۲)، ۹۵-۶۷.
- عباس‌زاده، م؛ علیزاده اقدم، م. ب، و حیدرپور مرند، س (۱۴۰۴). صلح گروگان روابط قدرت؛ لزوم حکمرانی ملکه‌گی در کندوی اجتماعی. *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۱۴ (۱)، ۸۷-۷۱.

- فاضلی، ن (ویراستار) (۱۴۰۳). صلح ایرانی: در جستجوی مسیرهای صلح در ایران امروز. تهران: نشر همرخ.
- فراستخواه، م (۱۴۰۳). تأملی در باب شرایط امکان صلح. در فاضلی، ن. (ویراستار) صلح ایرانی: در جستجوی مسیرهای صلح در ایران امروز. تهران: شرکت هم‌رخ نگاشت، ۲۹۵-۲۷۹.
- فروند، ژ (۱۳۸۳). جامعه‌شناسی ماکس وبر. ترجمه عبدالحسین نیک گهر. تهران: توتیا، چاپ اول.
- قزلسفلی، م. ت (۱۳۹۶). صلح پایدار در جهان متکثر. فصلنامه علوم سیاسی، ۲۰ (۷۸)، ۸۹-۱۰۷.
- محسنی، ا (۱۳۹۸). پذیرش «غیریت دیگری» و تأثیر آن بر ایده صلح در اندیشه امانوئل لویناس. دومین کنفرانس بین‌المللی صلح پژوهی.
- محمدی، م. ص (۱۳۹۸). تبیین وضعیت خشونت ساختاری و پیامدهای اجتماعی آن در بین شهروندان شهر سنج. رساله دکتری، دانشگاه کاشان، دانشکده علوم انسانی.
- محمدی منفرد، ب (۱۳۸۷). چیستی اتوپیا. مشرق موعود، ۲ (۵)، ۴۶-۳۵.
- مرزوقی، ر؛ محمدی، م؛ شمشیری، ب، و دادگر، ه (۱۳۹۶). تدوین برنامه درسی صلح در آموزش عالی: یک مطالعه کیفی. دومانه نامه راهبردهای آموزش در علوم پزشکی، ۱۰ (۵)، ۳۸۴-۳۹۶.
- مقصودی، م (۱۴۰۰). مصالحه سیاسی و توسعه در ایران؛ بررسی چند گزاره نظری و انضمامی. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۶ (۴)، ۱۸۱-۲۱۹.
- موسوی فر، ز (۱۳۹۷). بازتاب فلسفه سیاس هابز و کانت راجع به صلح در توسل به عدالت کیفری بین‌المللی. پژوهش‌های روابط بین‌الملل، ۸ (۴)، ۷۵-۱۲۴.
- موسوی، س. ک (۱۴۰۱). صلح؛ حلقه گمشده. تهران: نشر آرما.
- نجفی، س؛ آفرین، ف، و سماوی، غ (۱۴۰۰). مطالعه تطبیقی وجوه آرمان شهری و ویران شهری پوسترهای صلح یا ضد جنگ طراحان معاصر صد سال اخیر ایران و آمریکا. فصلنامه مطالعات راهبردی فرهنگ، ۱ (۴)، ۱۴۵-۱۲۱.
- نصر اصفهانی، م (۱۴۰۳). همه آنچه با ما روی زمین زندگی می‌کند؛ امکان مشارکت زنان ایرانی در برپا کردن صلح. در فاضلی، ن. (ویراستار) صلح ایرانی: در جستجوی مسیرهای صلح در ایران امروز. تهران: نشر همرخ، ۳۷۲-۳۵۳.
- ولی‌خانی، خ (۱۴۰۱). تحلیل مؤلفه‌های آموزش صلح در گفتمان‌های حاکم بر نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی ایران به منظور ارائه مدل مفهومی آموزش صلح. رساله دکتری، دانشگاه خوارزمی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی.
- هابرماس، ی (۱۳۸۴). جهانی شدن و منظومه پسا ملی. ترجمه پولادی، ح. تهران: نشر مرکز.

منابع غیر فارسی

- Behr E. H. (2014). Politics of difference: Epistemologies of peace. London: Routledge
- Bevington, T. (2020). The Beautiful Risk of Peace in Education: an application of the Everyday Peace Indicators methodology in four English secondary schools (Doctoral thesis). **Doi:10.17863/ CAM.64662.**
- Brewer, J. D. (2020). Towards a Sociology of Social Compromise: Social Compromise amongst Victims of Conflict in Northern Ireland, South Africa and Sri Lanka. In *Compromises in Democracy* (pp. 201-223). Cham: Springer International Publishing.
- Brewer, J. D., Hayes, B. C., Teeney, F., et al. (2018). The Sociology of Everyday Life Peacebuilding. Cham: Palgrave Macmillan. Palgrave Studies in Compromise after Conflict ISBN 978-3-319-78974-3 ISBN 978-3-319-78975-0 (eBook.) **Doi:10.1007/978-3-319-78975-0.**
- Brewer, J. D. (2013). Sociology and Peacebuilding. In R. MacGinty (Eds.), (2013) *Handbook of Peacebuilding*. London: Taylor and Francis Books. 159–170.
- Brewer, J. D. Higgins, G. I. & Teeney, F. (2010). Religion and peacemaking: A conceptualization. *Sociology*, 44(6), 1019-1037. **Doi:10.1177/00380 38 510381608.**
- Bramsen, I. (2020). To Strike Together: Conflict Rituals and the Situational Power of Nonviolence. *Journal of resistance studies*, 6(2). p 86-111.
- Carrer, M., Frain S. C. (2021). The Everyday Peace Toolkit: Building Peace in Your Everyday. <https://everydaypeaceinitiative.com>
- Carley, H. (2016) Peace Studies: Explained, Conference: The Asian Symposium on the Humanities & Arts for Peace, Fukuoka, Japan, 78-82. https://www.researchgate.net/publication/307598557_Peace_Studies_Explained.
- Danesh, H. B. (Ed.). (2011). Education for peace reader. EFP Press.
- Danica, H.G., Wood, C., Dahl, H., and Kirk-Jenkins, A. (2016) Methodological rigor in journal of counseling and development qualitative research articles: A 15-year review, *Journal of counseling and development*, 94, 172-183.
- Derrida, J. (1988). The Politics of Friendship, Trans. By Gabriel Motzkin, in: *The Journal of Philosophy*, LXXXV :632-45.
- Dietrich, W. (2014). A brief introduction to transrational peace research and elective conflict transformation. *Journal of Conflict ology*, 5(2), PP.47-58.
- Dietrich, W. & Sützl, W. (1997). A Call for Many Peace's. Vol. 7. Stadtschlaining: Peace Center Burg Schlaining.
- Dutta, U., Andzenge, A. K., & Walkling, K. (2016). The everyday peace project: an innovative approach to peace pedagogy. *Journal of Peace Education* Available at: <http://www.tandfonline.com>. **Doi:10.1080/17400201.2016.1151773 .**
- Galtung, J (2003), Positive and Negative Peace, School of Social Science, Auckland University of Technology.
- Galtung, J (1990): "Cultural Violence", *Journal of Peace Research*, Vol. 27, No. 3, (Aug. 1990), pp. 291-305. Published by: Sage Publications, Ltd. Stable URL: <http://www.jstor.org>.
- Galtung, J (1969) "Violence, Peace, and Peace Research". *Journal of Peace Research*. 6(3): 167-191.
- Habermas, J (1984). The Theory of Communicative Action. Vol. I: Reason and the Rationalization of Society, translated by T. McCarthy, Boston: Beacon.
- Heineken, L. (2015). The Military, War and Society: The Need for Critical Sociological Engagement. *Scientia Militaria, South African Journal of Military Studies*, Vol 43, No. 1, 2015, pp. 1–16. **Doi:10.5787/43-1-1107.**

- Held, V. (2014). The Ethics of Care as Normative Guidance Comment on Gilligan. *Journal of Social Philosophy*, 45(1), 107-115.
- Johnson, P. (2006). Unravelling Foucault's 'different spaces'. *History of the human sciences*, 19(4), 75-90.
- Johnson, E. R. K. (2024). Critical compromise (Unpublished capstone thesis). Campus Fryslân, University of Groningen.
- Kartadinata, S., Suherman, U., Ilfiandra, IS., Setiadi, R., Ropo, E., Syrjäläinen, E (2016). Exploring the values of peace in the cultural contexts of Indonesian and Finnish schools: A study of the development of peace pedagogy, *Man in India*, 96 (5), 1485-1504.
- Mac Ginty, R. (2014). Everyday Peace: Bottom-up and local agency in conflict-affected societies. *Security Dialogue* 45(6): 548-564. <https://doi.org/10.1177/0967010614550899>.
- Mouffe, C (2005) *On the Political*. London: Routledge.
- Murphy, C (2010) (2010) *A Moral Theory of Political Reconciliation*, Cambridge, Cambridge University press.
- Müller, H. (2005). Theories of Peace leicht überarbeitete Version von 2003m, in: Evangelista, Matthew (ed.), *Peace Studies. Critical Concepts in Political Science*, 1.
- Nesterova, Y. & Anderson, S. K. (2024). Visions of peace: Exploring how Scottish youth understand and define peace. Nesterova, SK Anderson. *Prospects* (00331538), 54(3). **Doi:10.1007/s11125-024-09700-0**
- Palmos, R.F, Jamero, E.S., Janay, V.J., Gaitan, O.J., Oliveros, M.A., Rico, J., Divinagracia, A., Coriento, C. (2022). Dreamers of Peace: Laboratory School Mentors Notions of Peace and Their Aspirations, *International Journal of Arts and Humanities Studies*, Vol. 2 No. 2. P.P 1-8. **Doi:10.32996/Ijahs.2022.2.2.1.**
- Ramthing, N. (2024). Peace studies: A brief philosophical outline. *Philosophical Papers*, 20, 99–113.
- Richmond, O. P. (2006). The problem of peace: understanding the 'liberal peace'. *Conflict, security & development*, 6(3), 291-314.
- Richmmond, O. (2017). The paradox of peace and power: contamination or enablement? *International politics* (54), 1-22. **Doi:10.1057/s41311-017-0053-9**
- Roque-Hernández RV (2022) Building a Culture of Peace in Everyday Life with Integrand Trans disciplinary Perspectives. *Frontiers in Education*. 7:847968. **Doi:10.3389/feduc.2022.847968.**
- Sidik, M. D. H. & Setia, P. (2024). Revisiting the Concept of Peace: A Sociological Perspective. *Integritas Terbuka: Peace and Interfaith Studies*, 3(1), 11-20.
- Shehi, R. Z., Ozcan, S., & Hagen, T. (2018). The Role of Higher Education Institutions in Building a Culture of Peace: An Albanian Case. *Journal of Peacebuilding & Development*, 13(1), 46–61. **Doi:10.1080/15423166.**
- Strömbom, L. & Bramsen, I. (2022). Agonistic peace: Advancing knowledge on institutional dynamics and relational transformation. *Third World Quarterly*, 43(6), 1237-1250. **Doi:10.1080/01436597.2022.2054797.**
- Shinko, R. E. 2008. "Agonistic Peace: A Postmodern Reading." *Millennium: Journal of International Studies* 36 (3): 473–491. **Doi:10.1177/03058298080360030501.**
- Tanabe, J. (2019). Exploring a holistic peace model for a sustainable world. In Takahashi, T. Ghotbi, N. & Macer, D. R. J. (Eds.) *Handbook of Philosophy and Practice of Bioethics across and between Cultures*, 133-147.
- Trimikliniotis, N. (2016). Sociology: A sociological critique of liberal peace. In Richmond, O.P., Pogodda, S., Ramovic, J (EDs), (2016) *The Palgrave Handbook of Disciplinary and*

Regional Approaches to Peace. Palgrave Macmillan. 95-109. **Doi:10.1007/978-1-137-40761-0_8.**

- Van Iterson Scholten, G. M. (2016). The peaces we build. Concepts of peace amongst Western governmental and non-governmental peace workers. ISA General Convention. Atlanta.
- Van Iterson Scholten, G. M. (2014a). The meanings of peace. A conceptual model of different concepts of peace in academic literature. Past, present and future of peace research. Groningen.
- Van Iterson Scholten, G. M. (2014b). Salaam and silim. Comparing different concepts of peace in Lebanon. IAPCS annual conference. Manchester, Unpublished conference paper.
- Wallis, J (2021), The Social Construction of Peace, In Richmond, O .P(ed.) ,Visoka, G (ed.), The Oxford Handbook of Peacebuilding, Statebuilding, and Peace Formation Oxford University .77–90.
- Woodhouse, T., & Santiago, I. M. (2012). Elise Boulding: New voices in conflict resolution. Journal of Conflictology, 3(2), 4–12. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/5589742.pdf>